

Христо Меловски, МОСКОПОЛСКИ ЗБОРНИК 1, 1: Пролошки Житија на светци 1, 2, факсимил: *Bibliotheca Miscellanea Byzantino-macedonica*, Догер, Скопје, 1996, 232

Монографијата, “Москополски Зборник, Пролошки житија на светци” од д-р Х. Меловски е постхумно објавена во рамките на новоотпочнатата серија: “*Bibliotheca Miscellanea Byzantino-macedonica*,” насловена и замислена од авторот како збирка критички изданија на текстови од македонската средновековна историја.

Изборот на авторот за предмет на публикација, “Москополски Зборник”, се должи на релевантноста на овој поствизантиски извор за историјата на македонскиот народ од доцната антика до новиот век, како и за историјата на Охридската Архиепископија, како лулка на словенската писмена, културна и црквена традиција. Москополскиот Зборник е всушност конвенционално име за збирката богослужби со пролошки житија на светците од македонската панагијада - термин, направен од придавката *παν-αγιος* - сесветец, што авторот го воведува во стручната литература и што фигурира како поднаслов во збирката.

Со оглед на фактот што на научната јавност ѝ се познати само петнаесет до сега откриени примероци од Зборникот во: Албанија, Бугарија, Грција, Русија, Србија и Унгарија, со огромен напор направени се 200 факсимили од оригиналот. Фактичната состојба на непостоење критичко издание на Зборникот досега, ниту пак негов целосен превод на некој од словенските јазици, со право ѝ се препишува на небрежниот однос на научната критичка историографија кон овој извор. Во склад со претходно кажаното, го потенцирам значењето на делото на Х. Меловски, во

кое се транскрибирани, преведени на македонски јазик и коментирани житијата на светците од македонската панагијада.

Книгата ја сочинуваат: Вовед, предговор, пет тематски поглавја и заклучок, а на крајот се поместени - резиме на англиски јазик, показател, список на користена литература и на илустрации. Во секоја, од одделните пет тематски целини, обработено е по едно житие на светците и тоа, по хронолошки ред, (Св. Еразмо, Св. Петнаесет Тивериополски Маченици, Св. Наум, Св. Климент и Св. Јован Владимир), а не според пагинацијата во Зборникот, презентираан врз основа на примерокот од Патријаршијата на Српската Православна Црква. Зборникот содржи и две служби на Св. Никодим и Св. Седмочисленици, за кои нема пролошки житија, поради што и не се обработени, а од останатите богослужби, пред секое од житијата, транскрибирани се и преведени, по избор на авторот само одделни делови со конкретни историски податоци. За одбележување е малиот број печатни грешки во книгата, а интересно е оригиналното решение на нејзините кориици.

Во предговорот, (11-13), авторот ги наведува критичките знаци, употребени при транскрипцијата на оригиналниот грчки текст. Тоа се знаци за дополнување на одредени места во текстот т.е. за поправка на интерпунктиските и акцентски грешки во него, за корекција на графијата на имињата, проследена со коментар на соодветното место, како и критичките знаци за разрешување на многубројните лигатури и не само на вообичаените

кратенки со надредни знаци т.н. *Nomina Sacra* туку и на често скратените предлози и членови во падеж (во еднина и множина пред именки од сите три рода).

Првата глава од книгата (17-28), ја сочинуваат транскрипцијата, преводот, коментарот на делови од богослужбата и прошкото житие на Св. Еразмо. Покрај житиево, авторот наведува и други сочувани пишани и материјални извори како сведоштва за раширеноста на култот на Св. Еразмо во Охрид, а неговиот сочуван атрибут Лихнидски, упатува на идентификацијата на Охрид со *LYCHNIDOS*. Во таа насока авторот дава предлог за лоцирање на *Hermelia* (местото на дејствување на светецот), незабележано во други извори, како приградска населба во составот на градската територија на *Lychmidos* или уште поверојатно како населба на брегот на езерото. Показател за ваквата локација, според авторот е употребената форма *ΑΝΡΙΔΟΝ*, како име за езерото, наспроти обликот *ΑΝΡΙΣ*, *-ΙΔΟΣ*, како грцизирана форма за словенското име на градот Охрид.

Во врска пак, со причините за раширеноста на култот на Св. Еразмо во Охрид, Х. Меловски смета дека не треба да се бараат во пренесувањето на моштите на светецот во Охрид, туку токму во неговата мисионерска работа, подвлечена во богослужбата, како и во покрстувањето на 20.000 луѓе во неговата околина - податок од житието. Сочуваниот епитет на светецот - Лихнидски, укажува и на раширеноста на неговиот култ уште пред доселувањето на Словените на Балканот. Фактов е потврден во двете сочувани житија на грчки јазик, кои мачеништвото на Св. Еразмо го ставаат во времето на Диоклецијан, т.е. 303-та год.

Во втората глава од книгата (29-68), разработени се делови од богослужбата и прошкото житие на Св. Петнаесет Тивериополски Маченици: (Тимотеј, Комасиј, Тома, Евсебиј, Сергиј, Даниил, Сократ, Аритон, Василиј, Двата Теодора, Петар, Иеротеј, Никифор и Јован).

Според мислењето на авторот, ова прошко житие е напишано врз основа на житието на Теофилакт Охридски, само многу покусо, речиси преполовено, но со запазен ред на пасусите, најверојатно по слободен избор на составувачот. Особено значајно за докажување на изворниот карактер на житието е употребениот термин Обри, што е словенско име за Аварите, кои од времето на Јустинијан I (527-565), заедно со Словените навлегуваат на Балканскиот Полуостров. Врз основа на овој факт, авторот заклучува дека житиенписецот - Теофилакт при пишувањето на житието користел словенски извор.

Св. Петнаесет Маченици го носат атрибутот Тивериополски, заради нивната мисионерска дејност во градот *Tiveriopolis*. Во врска со раширеноста на нивниот култ во Тивериопол, авторот наведува податоци и мислења за лоцирање на овој град, бидејќи во антиката имало неколку истоимени града во Мала Азија и еден во Европа. За европскиот Тивериопол, постојат неколку убицирања: Велика, Варна, Струмица. Авторот се определува за Струмица, бидејќи од споменативе локалитети само таму се пронајдени материјални остатоци за нивниот култ - гробница со нивните насликани ликови, како единствени споменици на средновековната уметност, посведочени само во струмичко-брегалничкиот басен. Во прилог на истоветноста на Тивериопол со Струмица е и употребата на микропонимот *Tiverio* за струмичкиот акропол.

Што се однесува пак, до идентификацијата на Брегалничката епископија, во која биле пренесени моштите на седуммина од светците, постојат различни мислења. Авторот го прифаќа мислењето на Т. Томоски кој Брегалничката, ја поистоветува со епископијата на средновековниот град Мородвизд, чии остатоци се откриени во село Мородвис, Кочанско. Во врска со нејзиното име, авторот врши корекција на грчкиот текст, во кој е употребена формата (превод) *Kragalnica* и наместа *Kralinica*, како грчки искривен облик за името Брегалница.

Во својот коментар за житието, авторот смета за потребно да го прецизира и протолкува значењето на термините:

Илирида - грчки облик за името на префектурата Илирик Стара Тракија - превземен облик од античките извори, кој служел за означување на делот од Македонија, источно од *Θεσσαλονικη* пред сè со географско, а не со етничко значење.

Во третата глава од книгата (69-96), поместено е житието на Св. Наум. Ова житие од Москополскиот Зборник е едно од повеќето сочувани житија за светецот. Печатено е во Венеција 1695 год., двапати препечатувано во Москополе 1740-1742 год., на грчки јазик, според Д. Давидов, најверојатно како обид за обновување на неговиот култ во грчки дух. Според авторот ова кусо житие е напишано врз основа на усната традиција, прилагодено на општествените услови во кои живеел Св. Наум, кога христијанството станува единствена религија. Житието, впечатливо ја одсликува дејноста на светецот, најпрво во рамките на Моравската мисија од втората половина на IX век, заедно со "Светите рамноапостоли" Кирил, Методиј, Климент, а потоа и неговата дејност како Архиепископ во Охрид.

Авторот во коментарот забележува дека од современите народи во житието се споменуваат само Бугарите и тоа го толкува сосема логично со фактот што Македонија во времето на Св. Наум е под бугарска власт. Тогашната фактичка состојба станува уште поразбирлива ако се земе во предвид авторовата интенција да покаже дека терминот Бугари, во византиските и поствизантиски извори, освен за означување на вистинските, етнички Бугари, се користел и во правна смисла за означување на севкупното жителство на бугарската држава, без оглед на неговата етничка припадност. Ваквиот свој заклучок авторот го темели врз фактот: самовбројувањето на Охридскиот Архиепископ Теофилакт, по потекло Грк од Евија (*Evboia*) меѓу Бугарите, разбирливо како жител на бугарската држава. Во житието

на Св. Климент (превод стр.157) стои: "...Климент нам на Бугарите ни остави"...Употребата на терминот Бугари со вакво значење според авторот е дотолку поиндикативна што Македонија во времето на Теофилакт, т.е. уште од 1018 год. е под византиска, а не под бугарска власт.

Од друга страна пак, на разликувањето етничка припадност на жителите на бугарската држава во византиските и поствизантиски извори, според Х. Меловски укажува формата, од насловот на пролошкото житие на Св. Наум - ΒΟΥΛΓΑΡΕΟΝ, направена по углед на грчките етникони, од авторот успешно преведена со терминот БУГАРЈАНИ, а употребувана очигледно за означување на жителите во Македонија, т.е. за потенцирање на нивната различна етничка припадност. Тезата за дистинкцијата во етничка смисла меѓу Бугарите и жителите во Македонија е дотолку поиздржана, што достигнува полнозначно остварување преку аналогијата во изворите на латински јазик. Имено, во Летописот на попот Дукљанин, (датиран во средината на 12 век), употребен е терминот BULGARINI. Терминов прв го посочува П. Среќковиќ, се разбира, со несоодветно толкување (како словенско име за Бугарите), а воочен е и од српската критичка историографија, но без објаснување. Љ. Басотова, го толкува како термин што редовно бил употребуван за жителите на Самоиловата држава и нејзините наследници, за разлика од терминот BULGARI за означување на вистинските, етнички Бугари.

Во четвртата глава од книгата (97-168), во богослужбата на житието на Св. Климент, авторот луцидно ја забележува разликата, која што Михаил Гора во средината на XIV век ја прави меѓу Македонија и Илирида, споменувајќи ги како две одделни географски целини, се разбира како одраз на некогашната географска слика. Д-р Х. Меловски укажува дека терминот Илирида во средниот век, како и во антиката (сè до основањето на провинцијата Илирик) бил јужниот дел на денешна Албанија.

Ова житие на Св. Климент во Москополскиот зборник е всушност подолгото од двете сочувани житија за светецот на грчки јазик, а неговото авторство му е препишувано на Архиепископот Охридски Теофилакт (крајот на XI век). Х. Меловски го образложува ваквото мислење преку следниве факти:

споменувањето на канот Борис (од крајот на IX-от век) како далечно минато; навлегувањето на Скитите (најверојатно Печенезите кон крајот XI-от век) како современ настан;

тогашната актуелна расправа меѓу Источната и Западната Црква во врска со сфаќањето за Св. Дух, имено спорот *filioque*, заради признавањето на Синот од страна на Западната Црква како исходште на Св. Дух. (Овој израз е вметнат и во Символот на верата од страна на Западната Црква во почетокот на XI-от век.)

атичкиот дијалект, на кој е напишано житието, како јазик на учените луѓе во византиско време, за разлика од останатите житија во Зборникот, напишани на катаревуса со примеси од говорниот јазик - димотики и бројни дијалектни црти т.е. словенски зборчиња: *ati, ekutcane*.

Како и во службата на Св.15-ет Тивериополски маченици, така и во службата на Св. Климент, употребено е името Прва Јустинијана (*Iustiana Prima*) за Охридската Архиепископија. Ваквото поистоветување Х. Меловски го објаснува со желбата на охридските архиепископи за истакнување на нејзината старост. Идентификацијата е направена околу 1200-та година, а според К. Јиречек, прв пат е спомената кај Вилијам Тирски 1168 година.

Житието содржи податоци за Светите браќа Кирил и Методиј во рамките на Моравската мисија. Методиј е чествуван како Панонско-Моравски Архиепископ, а Кирила го величи во "ексотерична"-та и уште повеќе во "егзотерична"-та филозофија. За следниве термини авторот нуди свое оригинално решение, преведувајќи ги со философија на природата и философија на човекот т.е. антропологија, наспроти

постоечкиот превод на термините од А. Милев, како паганска и христијанска философија.

Во житието е наведена 868/9 г. како година на покрстување на Бугарите, за време на нивниот кан, подоцна кнез Борис (858/888 год.) и неговиот современик ромејскиот цар Михаил III. Во врска со учителствувањето на Св. Климент во областа Кутмичевица од 886 год. - 893 год., кога станува нејзин епископ, авторот дава толкување дека оваа област е всушност средновековното име за југозападниот дел на Македонија и дел од Албанија, т.е. областа од Јадранско Море до р. Вардар, приклучена на бугарската држава од канот Пресијан (836-852) како комитат со центар во Девол.

Освен житијата, за дејноста на Св. Климент речито говорат и бројните ликовни претстави и неговите книжевни дела. Сите заедно го отсликуваат како основоположник на Македонската Православна Црква, со основач на Охридската книжевна школа, учител, советник на населението, градител на цркви - заклучува авторот во завршниот дел од коментарот.

Богослужбата и пролошкото житие на Св. Јован Владимир, како подоцнежни поместени се во петтата глава од книгата (169-186). За нив уште Ст. Новаковиќ утврдил дека се напишани од Кипарскиот митрополит Козма, според усни преданија. Печатени се прв пат во Венеција 1690 год., вклучени во Зборникот 1741 год. и уште еднаш препечатени во Венеција 1774 год.

Животот на Св. Јован Владимир, дукљанскиот кнез и Самоилов зет за неговата ќерка Теодора-Косара, е раскажан и во Летописот на попот Дукљанин. Во него експлицитно се споменува местото *Craini* т.е. кај М. Орбини *a-Creani* како место каде е закопан Владимир. За неговото лоцирање постои мислење дека е тоа областа Краина кај Скадарското Езеро. Но, според Љ. Басотова станува збор за селото Крани на брегот на Преспанското Езеро од каде е ексхумиран, за да биде закопан во манас-

тирската црква Св. Јован, кај Елбасан, во Абанија. Црквата, според тројазичниот натпис над нејзината јужна врата е изградена т.е. обновена по земјотресот 1381/83 год. од Карло Топија.

Познато е дека натписите како примарни историски извори имаат непроценливо значење поради историските податоци кои се црпат од нивната содржина. Но, тие имаат голема важност како речити извори за распространетоста на јазикот и писмото во определени области. Во склад со ова натписот на манастирската црква Св. Јован е дотолку позначаен и поспецифичен со оглед на неговата идентична тројазична содржина на грчки, латински и црковнословенски јазик. Заради своето значење вклучен е и во акултијата, отпечатена 1690 год. во Венеција, а потоа објавен и во списанието на грчкото филолошко друштво од Цариград. Целосно е преведен од Х. Меловски, а поместен е во коментарот за житието. Како што е чест случајот натписите да се вклучуваат во житијата, така има и делови од нив испишани на иконите. Станува збор за првите два стиха од тристихот на почетокот на ова житие, што се беспрекорно точно испишани под иконата на Св. Јован Владимир во Синајскиот манастир Св. Катерина.

Показател за раширеноста на култот на светецот од Охридскиот округ е постоењето на голем број икони и фрески на Св. Јован не само во Македонија и во Албанија туку и во Подунавските земји од Карловачката дијецеза. Авторот смета дека една од главните причини за тоа е отселувањето на голем број москополски семејства во Унгарија, Австрија, Романија во втората половина на XVIII век.

На крајот, заклучокот на книгата (187-197), го сочинуваат поглавјата за стилот и јазикот на житијата, за описот на илуминацијата на Зборникот и краток историјат за дејноста на москополската печатница.

Во првиот дел авторот дава прегантен, во негов стил, лингвистички осврт за

јазикот и за стилот на житијата: постарите, пишувани по определена шема, а подоцнежните врз основа на усната традиција. Но, и едните и другите, според авторот се одраз на сфаќањето на луѓето за религијата како доминантен поглед на светот и за односот на луѓето кон власта.

Во поглавјето за илуминацијата на Зборникот авторот укажува на потребата за нејзино проучување од специјалисти за соодветната проблематика, што излегува од рамките на неговиот труд и неговата цел. Сепак, покрај опис на ликовните прикази во зборникот: иницијалите (28), (4)-те украсни букви, минијатурите, заставките, дава и основна идентификација на сцените и примарна интерпретација на симболиката, особено на насловната страна, чија илуминација е детално анализирана.

Од поглавјето за дејноста на москополската печатница, дознаваме дека зборникот е отпечатен 1741/2 год. во печатницата основана 10 год. порано во градот Москополе денес село *Voskopojë* во Албанија од иеромонахот *Grigorios Konstantinou*. Печатењето на Зборникот, посветен на Архиепископот Охридски, Јоасаф (1719-1745) е помогнато од манастирот Св. Наум, чие име го носи печатницата од (1746-1769) т.е. до крајот на нејзиното постоење. Авторот има индиции дека печатницата дури и се наоѓала во манастирот Св. Наум, а ги базира врз основа на лингвистичката анализа на текстот, поточно употребената синтагма, во која предлогот *en* (во), пред името на манастирот Св. Наум е пред сè во функција за означување локација. Фактот, што покрај името на печатницата е испишано името на Москополе го толкува како последица од инерцијата или како свесно и намерно публично географско определување на печатницата преку градот Москополе.

Според авторот, отворањето печатница како највисока цивилизациска придобивка, токму на територијата на Охридската Архиепископија, е дотолку позначајно што се надоврзува на традицијата на Охридската книжевна школа од IX-от век

на Св. Климент и Св. Наум, ученици на Светите браќа Кирил и Методиј.

Ова критичко издание на Москополскиот Зборник, интердисциплинарно во поглед на методолошкиот пристап во научната обработка, содржи и извесни современи импликации. Поради тоа, верувам, дека желбата на авторот, делото да биде полезен прирачник, пред сè

на студентите од Институтите за историја, историја на уметност, класична филологија и на студентите од Теолошкиот факултет, а исто толку корисно четиво за пошироката јавност и за сите оние што повеќе се интересираат за историјата и етнологијата на нашите простори, е всушност остварена.

Соња СТАНКОВСКА

Иван Микулчиќ, СРЕДНОВЕКОВНИ ГРАДОВИ И ТВРДИНИ ВО МАКЕДОНИЈА
(Македонска Академија на науките и уметностите-Македонска цивилизација, Скопје
1996, 391+2 карти+39 слики+178 цртежи - Макпроект "Историја на културата во
Македонија", Книга 5).

Во споредба со постигнатите видни истражувања на полето на археологијата за античкиот период од историјата на Македонија, на досегашните напори на македонските истражувачи на средновековната материјална култура, долго време не им се посветувало заслужено внимание. Со цел да се пополни оваа насušна празнина, којашто се почувствувала во нашата научна мисла, Иван Микулчиќ во својата обемна студија под горниов наслов, си поставил задача да ги претстави преку еден енциклопедски пристап многубројните средновековни градови и тврдини во Македонија. Притоа, своето внимание авторот го задржува само на локалитети, кои што се наоѓаат на територијата на Република Македонија. Публикацијата претставува плод од долгогодишните систематски археолошки ископувања и од површинските рекогносцирања на авторот.

Досегашната научна преокупација на авторот, се одвивала, главно, на полето на античката археологија. Меѓутоа, скоро сите постигнати културни достигнувања во античкиот период, особено што се однесува до урбаниот живот на различните популации, што живееле на територијата на Македонија, не само што нашле одраз, туку

и биле продолжувани и во Средниот век. Осознавајќи го континуитетот на цивилизираното живеење на нашата територија, И. Микулчиќ во својот предговор ја означува целта на трудот: преку вложување на неизмерни теренски потфати, да придонесе во областа на археолошкото истражување на средновековните градови и тврдини во Република Македонија. Притоа, авторот ја нагласува недоволната степен на истражувачките залагања и потфати на тоа поле, не само на движните, туку и на недвижните архитектонски и фортификациски споменици.

Поимот "град" во словенските јазици и во писмените документи, употребената грчка и латинска терминологија низ долгиот Среден век за различните урбани средини (πόλις, κάστρον, έμπόριον; civitas, oppidum, castellum) и на крајот користените во историографијата технички термини и категории за укрепените места (градови, крепости, тврдини, замоци, крајпатни или високи стражи, укрепени села или збегови), авторот ги претставува во првиот дел од својот Вовед (стр. 10-13.). Како појдовна основана сопствените површински рекогносцирања, И. Микулчиќ го сметал прифатливиот термин "обсидие" од каде